

γή ἐπεξεργάζεται αὐτάς, σχηματίζουσα τὰ ἦθη καὶ τὸν χαρακ-
κτηῖρα. Ἡ ἐκπαίδευσις μορφώνει τὸ πνεῦμα ἢ ἀγωγή καλλιερ-
γεῖ τὰ αἰσθήματα, διευθύνει τὴν θέλησιν καὶ σχηματίζει τὸν
χαρακτηῖρα. Ἐν μιᾷ λέξει ἢ ἐκπαίδευσις φωτίζει καὶ μορφώνει.
Ἡ ἀγωγή καταρτίζει, τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει. Πᾶσα ὁμως
ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ εἶναι παιδαγωγουσα. Καὶ πᾶσα ἀγωγή
πρέπει νὰ δηλοῖ ὠρισμένον ποσὸν γνώσεων»¹ βάσει τῶν ὁποί-
ων πρέπει νὰ ἐνεργῇ διὰ νὰ τελειοποιῇ τὸν τρόφιμόν της.

Ὁ Rousseau μάλιστα διασιέλλων τὴν σημασίαν τῶν λέ-
ξεων ἀγωγή καὶ παιδεία λέγει σχετικῶς: «Ἡ λέξις ἀγωγή εἶχε
παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἄλλην σημασίαν ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν
δίδομεν εἰς αὐτὴν σήμερον. Ἐσήμαινε τροφήν «*Educit obstetrix*» =
Ἡ μάτα τρέφει ἢ «*Educit nutrix*» = Ἡ τροφὸς τρέφει. Ἐν ᾧ
«*Institutio paedagogus*» = Ὁ παιδαγωγὸς ἐκπαιδεύει ἢ «*magister docet*»
«Ὁ διδάσκαλος διδάσκει».

Συνεπῶς ἡ ἀγωγή, ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ διδασκαλία εἶ-
ναι τρία διάφορα πράγματα τόσον διάφορα εἰς τὸ ἴδιον ἀντι-
κείμενον ὅσον ἡ τροφὸς, ὁ παιδαγωγὸς καὶ ὁ διδάσκαλος... Τὸ
παιδί ἐπομένως διὰ νὰ παιδαγωγηθῇ ὀρθῶς δὲν πρέπει νὰ ἀ-
κολουθήσῃ ἓνα μόνον ὁδηγόν...»²

35. Σκοπὸς ἀγωγῆς.

Ὁ Πλάτων ἀναζητῶν τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας τοῦ
τύπου τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ» πολίτου καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύ-
ψει ὅτι ἡ βελτίωσις πρέπει νὰ γίνῃ ἀφ' ἐνός ἐκ τῶν ἔξω
διὰ τῆς παρεμβολῆς σειρᾶς ἐμποδίων κατὰ τῆς ἀνθρωπί-
νης κυκλίας ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκ τῶν ἔσω, δι' ἐμπεριστατωμένης
καὶ λίαν ἐπιμελοῦς ἀγωγῆς, συνίστα τὴν γνωστὴν πρό τοῦ
γάμου καὶ μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδὸς ἀγωγήν. Ἐπειδὴ δὲ
ὡς ἐλέχθη ἠκολούθει τὴν ἀρχὴν τοῦ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς³ καὶ
ἔπρεπεν ἡ ἠθικοποίησις νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐνσυνειδήτου κυρί-
ως διακρίσεως «τῆς ἀκριβοῦς τῶν ὄντων φύσεως» διὰ τοῦτο
ἔπρεπε τὸ ἄτομον κατ' ἀρχὴν μὲν νὰ ἐθισθῇ εἰς ἀγαθὰς ἔ-
ξεις καὶ, προχωρούσης τῆς ἡλικίας, νὰ διδαχθῇ ὑγιεῖς ἠθικὰς
ἀρχὰς καὶ πρώτην ἐξ ὧν «τὸ κάλλιστον τῶν μαθημάτων...
τὸ ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν»⁴ ὡς εἰς τὰς Δωρικὰς Πολιτείας καὶ
ἰδίᾳ εἰς τὴν Σπάρτην, εἰς τὴν ὁποίαν «ἠσκεῖτο» ὡς ὑποχρεωτι-
κόν διὰ τοὺς νέους μάθημα «τὸ γινώσκειν ἄρχειν τε καὶ ἄρ-

¹) Manuel Pédagogique 13-14 Paris 1912.

²) J. Rousseau Emile I. σελ. 38 Paris 1836.

³) Πλάτ. Πρωτ. 323. παραβ. Ξεν. Ἀπομνημ. VII-1-93.

⁴) Πλουτ. Παρ. βίοι VI-26-1829.

χεσθαι»¹ πρὸς δημιουργίαν Πολιτείας «ἐν ἧ ἄν περι ἀρετῆς οἱ πλεῖστοι πολιτευόμενοι πρὸς ἀλλήλους ἄνευ στάσεως ἀγωνίζονται». ² Ἀρχὴ ἀπολύτως υἱοθετηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, θεωρῶντος ἀρίστην ἀγωγὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία καθίστα τὸ ἄτομον «ἐπιθυμητὴν καὶ ἐραστὴν πολίτην γενέσθαι τέλειον ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι μετὰ δίκης»³ Ἀγωγή δὲ ἡ ὁποία θὰ καθίστα τὴν ψυχὴν τοῦ τροφίμου ἱκανὴν ὥστε νὰ αἰσθανθῆ τὸν πόθον νὰ γίνῃ ἀριστος πολίτης εἶναι «ἡ μόνη γνησία καὶ ἀληθής», ⁴ Διότι οἱ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς «ὀρθῶς πεπαιδευμένοι σχεδὸν ἀγαθοὶ γίνονται.»⁵ Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἔχων ταῦτα ἴσως ὑπὸ ψιν τονίζει. «Δεῖ δὲ τὸν πολίτην τὸν ἀγαθὸν ἐπίστασθαι καὶ δύνασθαι καὶ ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν. Καὶ αὕτη ἡ ἀρετὴ τοῦ πολίτου τὸ τὴν τῶν ἐλευθέρων ἐπίστασθαι ἐπ' ἀμφοτέρα».⁶

Τούτου ἕνεκεν «δεῖ παιδείαν ταύτην μηδαμοῦ ἀτιμάζειν»⁷ καθ' ὅσον ὡς ὀρθότατα λέγει εἶναι τὸ «πρῶτον τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσι παραγιγνόμενον»⁸ ἀγαθόν, ἐξαρτωμένης οὕτω τῆς κοινωνικῆς, ἀτομικῆς καὶ πολιτειακῆς ἀρτιότητος ἐκ τῆς ἀγωγῆς ταύτης, τῆς ἠθικῆς καὶ ὑγιούς ψυχικῆς διαίτης κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «εἰς χρήματα τείνουσαν (τοιαύτην) ἢ πρὸς ἄλλην τινα σοφίαν νοῦ καὶ δίκης βαναυσὸν τε καὶ ἀνελεύθερον,»⁹ ὡς μὴ ἐκπληροῦσαν τὸν κυριώδη αὐτῆς, τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐξυγιάνσιν τῆς κοινωνίας σκοπόν, εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ ἡ ἀγωγή.

Ἦτο ὁθεν ἐπιβεβλημένον διὰ πάντα μέλλοντα πολίτην ἐπιθυμοῦντα νὰ προοδεύσῃ ἐν τῇ Πολιτείᾳ «κατεργάσασθαι ὡς μάλιστα τὸ εἶδέναι ἃ βούλεται πράττειν».¹⁰ Διότι εἶναι κανὼν «τοὺς μὲν εὐδοκιμοῦντας καὶ θαυμαζομένους ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισταμένων ὄντας τοὺς δὲ κακοδοξοῦντας καὶ καταφρονουμένους ἐκ τῶν ἀμαθεστάτων», ¹¹ ἄλλως θὰ ἦτο «σφαλερὸν τὸ ἃ μὴ οἶδέ τις ταῦτα καὶ λέγειν καὶ πράττειν.»¹²

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ προσωπικότης προστατεύεται καὶ καθοδηγεῖται εἰς τὴν πολιτικὴν διακυβέρνησιν καὶ ἀτομικὴν τῆς ὑπεροχὴν ἀπὸ τῆν γνῶσιν, ἔπεται ὅτι ἡ ἀγωγή ὡς μέσον γνώσεως καὶ ἐπωφελοῦς τοῦ ἀτόμου διαπλάσεως εἶναι πράγματι τὸ μέγιστον ἀγαθόν.

Διότι αὕτη, ἐπιτυχοῦσα καὶ δημιουργήσασα τὸν τελειότε-

¹) Πλουτ. Παραλ. βίοι τόμ. II σελ. 115, αὐτόθι τόμ. II σελ. 2 1859.

²) Αὐτόθι σελ. 164.

³) Πλάτ. Νόμ. 644.

^{4 5}) Πλάτ. Νόμ. 643 e.

⁶) Ἀριστ. Πολιτ. III. 3.

^{7 8}) Πλάτ. Νόμ. 644 b.

⁹⁻¹²) Ξενοφ. Ἀπομ. III III-18 16 Ἀθηναί.

ρον τύπον του ἄρχοντος, «του φιλοσόφου γένους», της υγιεινότητος ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἀνωτάτης τάξεως, θὰ ἐπιτύχη νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς, τὴν κατάπαυσιν τῆς δυστυχίας, ἡ ὁποία ἀνέκαθεν ἐμάστιζε τὴν ἀνθρωπότητα.¹ Εἶδομεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μάθησις, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον εἶναι ἡ ζωὴ ὅτι ὁ Πλάτων ἀκολουθῶν τοὺς Πυθαγορείους θεωρεῖ ὡς ἀρετὰς α) τὴν σοφίαν ὡς δεξιότητα τοῦ Νοῦ· β) τὴν ἀνδρείαν ὡς ἀρετὴν τοῦ θυμικοῦ τῆς ψυχῆς· γ) τὴν σωφροσύνην ὡς ψυχικὴν ἐπίσης δεξιότητα νὰ ἐπιβάλλεται κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆ βουλή τοῦ Νοῦ καὶ δ) τὴν δικαιοσύνην ὡς ὑποταγὴν τοῦ θυμικοῦ καὶ ἐπιθυμιῶν εἰς τὸν Νοῦν εἰς τρόπον, ὥστε ἕκαστον στοιχεῖον νὰ πράττῃ «τὰ αὐτοῦ» ἐπερχομένης οὕτω τῆς εὐδαιμονίας.² Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀρετὴ ὡς μάθησις συμπίπτει πρὸς τὴν ἀγωγὴν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἄρχεται ἀπὸ τῆς συλλήψεως καὶ νὰ διαρκῇ μέχρι θανάτου διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ δημιουργήσῃ κλίμα κατάλληλον πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν Πολιτείαν, ἡ ὁποία συνέστη «τοῦ εἶναι τε καὶ τοῦ ζῆν ἕνεκα».³ Ἐπιπέδη δὲ ὡς εἶδομεν τέσσαρες εἶναι οἱ παράγοντες, οἵτινες συντελοῦν εἰς τὸ «εἶναι τε καὶ ζῆν» τῆς Πολιτείας : ἡ σοφία, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀποτελοῦν καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γνώσεως, διὰ τοῦτο σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δημιουργία πολιτῶν ὑπὸ τῆς ἀρετῆς διεπομένων ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ.

Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην συμφωνῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει : «Ὁ νομοθέτης ἀποβλέπων εἰς τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τῆς Πολιτείας πρέπει, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπιρροὴν τοῦ μέρους ἐπὶ τοῦ ὅλου, νὰ ἐκπαιδεύῃ ἐν ἀρετῇ τοὺς ἄρρενας καὶ θήλειους ἂν δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ τις μίαν Πολιτείαν νὰ εἶναι ἐνάρετος καὶ οἱ ἄνδρες νὰ εἶναι ἐνάρετοι».⁴ Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης κηρυσσόμενος ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως τῆς κοινῶνίας, τελειοποιήσεως ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς γνώσεως, ζητεῖ νὰ ἄρξῃ «τὸ φιλοσόφον γένος» ἢ ἡ πνευματικὴ «ἀριστοκρατία ἐν ἧ ἡ κατὰ παιδείαν διανέμονται τὰς ἀρχάς.» Παιδείαν δὲ ἐννοῶ τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου καθωρισμένην⁵ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ὁποίας διοικεῖται ἡ Πολιτεία. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα ὀνομάζονται ἀριστοκρατικά. Διότι εἰς αὐτὰ προΐστανται οἱ πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἄριστοι.

Ὡς βλέπομεν καὶ [οὗτος, ὑπεραμυνόμενος τῆς θεωρίας τῆς πνευματιοκρατίας, θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν μόρ-

¹) Πλάτ. Πολιτ. ΣΤ. XIII.

²) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 75 76.

³) » » » 80.

⁴) Ἀριστοτ. Πολιτ. Α Π.

⁵) » » » 564 b.

φωσιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἠθικὴν τελειοποιήσιν, ἐνῶ οἱ Κυνικοὶ ὑπεστήριζον ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν θεραπείαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς τελειοποιήσιν, ¹ Διότι ὡς ἔλεγον «ψυχὴν ἀναγκαϊότερον τοῦ σώματος ἴσθαι, τοῦ γὰρ κακῶς ζῆν τεθνάναι κρεῖττον», ἡ δὲ ζωὴ των ἦτο ἀσκήσις καὶ βούλησις πρὸς τὸ «εὖ ζῆν» τὸ ὁποῖον συνίστα τὴν εὐδαιμονίαν. ²

Πράγματι «ἡ ἀγωγή, ἡ ὁποία εἶναι μῦρον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, συντρέχον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ συνόλου» ἐκλήθη ἀπὸ τὴν ἀρχουσάν τάξιν, ὁποία πανταχοῦ παρουσιάσθη ὡς σύνολον, νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα αὐτῆς καὶ ὄχι τοῦ λαοῦ ὡς σύνολον. ³ Τὴν παιδαγωγικὴν αὐτὴν ἑτεροδοξίαν κατήργησεν ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Οὕτω ὁ μὲν Πλάτων, ὡς εἶδομεν, ⁴ εἶπεν ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἔχη ὡς σκοπὸν πῶς νὰ περισυλλέξῃ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα διὰ νὰ δημιουργήσῃ τοὺς ὄρους τοῦ πνευματικοῦ τελείου, οἱ ὁποῖοι θὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον - πολίτην εἰς τὸν ὀρίζοντα ἀφ' ὃν διαφαίνονται καὶ καθορῶνται οἱ ὄροι τῆς τελείας ζωῆς. ⁵ Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης λέγει τὰ αὐτὰ περίπου ὅτι δηλαδή ὁ ἄνθρωπος «ἀδυνατῶν μὲ τὸ ὑλικὸν σῶμα νὰ ἀχθῆ εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον, εἰς ὃν κατοικεῖ ἡ ὑψίστη ἀλήθεια, ἐφρόντισε διὰ τῆς ἐρεύνης νὰ διακρίνῃ διὰ τοῦ Νοῦ τὴν ἀλήθειαν, τὸν Θεόν» ⁶ ἡ γνῶσις τοῦ ὁποῖου δημιουργεῖ τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐτυχία μας, ὡς πνευματικῶν ὄντων, συνίσταται εἰς τὴν ἐνάρετον ἢ σπουδαίαν ζωὴν, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐνέργεια «Τὸ εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν» ⁷ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς γνῶσεως ἔπειδὴ ὡσαύτως τέσσαρες εἶναι αἱ βασικαὶ ἀρχαί, αἱ συνιστῶσαι τὴν συμπίπτουσαν μὲ τὴν γνῶσιν ἀρετὴν, ἡ σοφία, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη, αἱ ὁποῖαι ἄγουν εἰς εὐτυχίαν ὡς εἶπομεν, ⁸ διότι αὗται θεραπεύουσιν τὴν διακρινομένην κοινωνικὴν ἀνάγκην, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαία φιλοσοφοῦσα ἀγωγή, ἐξαίρουσα πολλάκις τὴν εὐδαιμονίαν, ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς, ἐξῆρε κατ' ἀρχὴν τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τελειότητα καὶ κατόπιν τὴν ἐκ τῆς ἐπιστήμης θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν πρὸς ἐξύψωσιν καὶ εὐημερίαν τῆς ὀλότητος. ⁹ Ἡ ἐπίθεσις ἐπομένως τινῶν κατὰ τῆς θεωρίας τῆς εὐδαιμονίας ὡς σκοποῦ τῆς ζωῆς εἶναι ἀδίκος, προσδίδουσα ἀμάθειαν.

¹) Ἐπικτήτου Διατριβαί. Β. 14. 1-9.

²) » » » σελ. 422.

³) Αὐτόθι.

⁴) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 169.

⁵) Ἀριστ. Κοιν. Παιδαγ. Ἀρχ. 126. 7. Χανία 1955.

⁶) Ἀριστ. Μεγ. Ἠθικά Ι.

⁷) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 83.

Και εἶνα: μὲν ἀληθές ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν ὡς καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἢ εὐτυχία ὑπὸ τὴν ὑλιστικὴν τῆς μορφῆν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἐν τούτοις ἢ ἐπιθυμία πρὸς εὐημερίαν εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ κίνητρα, τὰ ὅποια μᾶς φέρουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δεξιοτήτων μας, τὴν πνευματικὴν μας τελειοποίησιν, ἢ ὅποια ὡς ἀγωγή φέρει ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ἄτομον εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς.

Τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ἀνακαλύπτομεν «ἀποβλέποντες εἰς τὸν κοινωνικὸν δεσμὸν τῶν ἀτόμων, ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ νόμου τῆς ἠθικῆς πρὸς τὸν ὅποιον καίτοι ἀντιστρατεύεται ἢ ἀνθρωπότης ὁμως αἰσθάνεται μίαν ἀκατανίκητον ἔλξιν, ἣτις εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ὅποια ἐπενεργεῖ ὡς δύναμις ἐπὶ τῶν κλίσεων μας. Ἡ ἠθικὴ εἶναι συναῖδιος μὲ τὸν Θεόν.»¹ Ἐπειδὴ δὲ ζωὴ σημαίνει ἐνέργειαν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν ὀργάνων, αἰσθήσεων καὶ τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Rousseau ἡ αὐτάρκεια καὶ ἡ πλήρης κατανόησις τῆς ζωῆς πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἐνῶ κατὰ τὸν Πεσταλότσι ἡ ἀρμονικὴ, ἡ σύγχρονος καὶ σταθμισμένη ἀνάπτυξις τῶν δεξιοτήτων τοῦ παιδὸς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὅποια κατὰ τὸν Locke πρέπει νὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν ἀπάμβλυσιν τῆς φυσικῆς ἀγριότητος καὶ εἰς τὴν κατανίκησιν τῆς σκληρότητος τοῦ χαρακτηρὸς του διὰ νὰ δύναται νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τῶν ὁμοίων του.»²

86. Δύναμις καὶ ἐπίδρασις ἀγωγῆς.

Ὁ Πλάτων κηρυσσόμενος ὑπὲρ τῆς παντοδυναμίας τῆς ἀγωγῆς λέγει ὅτι «οὔτε γίνεται ἀλλ' οὔτε καὶ ἔχει γίνεαι ἀλλ' οὔτε καὶ πρόκειται νὰ γίνῃ διαφορετικὴ ἀνθρωπίνῃ ἠθικῇ, σύμφωνος πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὅποιαν κατῶρθωσαν νὰ καλλιεργήσουν ἢ ἀγωγή καὶ ἢ παιδεία».³

Πρέπει ὁμως νὰ προκληθῇ καταλλήλως ἡ παιδικὴ ψυχὴ—καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀγωγῆς—πρὸς ὅ,τι ἐξηκριβώθη ὡς ὀρθὸν καὶ κοινωφελές, ὡς ἀρετὴ. Πρέπει ἐπίσης νὰ προσέξωμεν πολὺ εἰς τὸ ποιὸν τῆς διαπαιδαγωγουμένης φύσεως καὶ νὰ γνωρίζωμεν «ὅτι προκειμένου περὶ πάσης φύσεως σπέρματος εἴτε τοῦτο εἶναι ἀπὸ ὅσα σπείρονται εἰς τὸ ἔδαφος εἴτε ἀπὸ ὅσα προέρχονται ζῶα, ὅτι τὸ σπέρμα τὸ ὅποιον δὲν ἔτυχε τῆς ἀρμοζούσης περιποιήσεως οὔτε ἐσπύρη εἰς κατάλληλον χρόνον καὶ χώρον, ὅσον τοῦτο εἶναι ἀκμαιότερον το-

¹) J Rousseau Emije I. 21-22 Paris 1836.

²) L' Education progressive 14. M. N. de Sanssure Lausanne 1911.

³) Πλάτ. Πολιτ. 492 e

σούτων περισσοτέρων περιποιήσεων ανάγκην ἔχει. Ἔχει δὲ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τὴν ἐξήγησίν του ὅτι ἡ ἀρίστη φύσις, τυγχάνουσα πολὺ ἀντιθέτου πρὸς τὴν φύσιν της ἀνατροφῆς, ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τὰ ἀποκτηθέντα ἐλαττώματα μετὰ μεγαλυτέρας δυσκολίας ἢ μία κακὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν φύσις». ¹ Εἶναι πράγματι παρατηρητέον ὅτι ἡ τελειότερα καὶ μᾶλλον πνευματώδης φύσις δυσκολώτερον ἀποχωρίζεται τῶν κακιῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐξ ἐλαττωματικῆς ἀγωγῆς ἀπὸ μίαν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν φαύλην καὶ μοχθηρὰν φύσιν, ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀγωγή νὰ ἐνήργησε καταλλήλως.

Διότι μόνον διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀποκάθαρσις τῶν ἀγαθῶν φύσεων ἀπὸ τὰ ἐπικαθίσαντα εἰς αὐτὰς ἐπιβλαβῆ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν ἀφορμὴ «τρόπον τινὰ τοῦ ἐκπεσεῖν... καὶ ἀχρηστευθῆναι» ² αὐταὶ διὰ τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως τῆς Πολιτείας. Καθ' ὅσον ἡ ἐπίδρασις τῶν κακῶν στοιχείων εἶναι τοιαύτη, ὥστε «καὶ ὁ δλεθρος καὶ ἡ ἠθικὴ ἀχρήστευσις τῆς τοιαύτης ἀρίστης ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι τοιαύτη καὶ τόσης ἐκτάσεως εἰς τὸ τελειότερον ἔργον, ὅποιον εἶναι ἡ διοίκησις τῆς Πολιτείας, ὥστε ἀπὸ αὐτοῦ ἀκριβῶς τοὺς εὐφυεῖς ἀνθρώπους προέρχονται ὅσοι διαπράττουν τὰ μεγαλύτερα κακὰ καὶ εἰς τὰ κράτη καὶ εἰς τοὺς πολίτας ὡς καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐξ ἀντιθέτου τὰ μεγαλύτερα καλά, ἀρκεῖ μόνον οὗτοι νὰ τύχῃσι καλῆς ἀγωγῆς. Διότι ἡ μικρὰ φύσις δὲν κατορθοῖ τῇ ἀληθείᾳ νὰ κάμῃ οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν καλὸν ἢ κακὸν οὔτε πρὸς τὴν Πολιτείαν οὔτε πρὸς τοὺς πολίτας». ³ Καθ' ὅσον «καὶ αἱ μᾶλλον εὐφυεῖς φύσεις ὅταν τύχουν κακῆς ἀγωγῆς γίνονται κατ' ἐξαιρέσιν κακαί. Ἡ νομίζεις ὅτι καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα καὶ ἡ ὑπερβολικὴ κακία προέρχονται ἀπὸ φύσιν καθ' ἑαυτὴν κακὴν καὶ ὄχι ἀγαθὴν, ἡ ὁποία ὅμως κατεστράφη ἀπὸ κακὴν ἀνατροφήν· καὶ ὅτι ἀσθενικὴ καθ' ἑαυτὴν φύσις ποτὲ δὲν θὰ γίνῃ ἀφορμὴ οὔτε μεγάλων καλῶν ἀλλ' οὔτε καὶ μεγάλων κακῶν; Φρονῶ δὲ ὅτι ἡ φύσις ἐκείνη, τὴν ὁποίαν παρεδέχθημεν ὡς φιλοσοφικὴν, ἂν μὲν τύχῃ μορφώσεως, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς φιλόσοφον φύσιν, εἶναι ἀνάγκη αὕτη ἐν τῇ προόδῳ της νὰ καταλήξῃ εἰς πᾶσαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν». ⁴

Πράγματι σπουδαῖον εἶναι ὅτι καὶ αἱ εὐφυέσταται φύσεις καὶ αἱ ἐξαιρετικαὶ διατίθενται ὅταν παραμεληθοῦν γίνονται χείρισται, ἔτοιμοι καὶ διὰ τὰ φρικιωδέστερα ἐγκλήματα. Διακηρύττει ὡς βλέπομεν τὴν παντοδυναμίαν καὶ θαυματουργὸν ἐπέμβασιν τῆς ἀγωγῆς πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ διαμόρφω-

¹) Πλάτ. Πολιτ. 491 d.

²) » » 495 b c.

³) Αὐτόθι.

⁴) Πλάτ. Πολιτ. 492.

σιν τοῦ χαρακτηῆρος, ὅστις καθίσταται ὀριστικὸς καὶ ἀμετάβλητος ὡς τὰ ἔρια, τὰ ὅποια διὰ νὰ βαφοῦν «ὥστε νὰ γίνουν ἀνεξίτηλα κατ' ἀρχάς μὲν ἐκλέγουν ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τὰ πολλὰ χρώματα μίαν ἀπόχρωσιν τὴν τῶν λευκῶν κατόπιν ἐτοιμάζουν αὐτὰ μὲ πολλὴν προπαρασκευήν». ¹ Παρομοίᾳ ἐργασίᾳ πρέπει νὰ καταβληθῆ προκειμένου διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτηῆρος ὅπως διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐμβαπτίσωμεν τὸν τρόφιμάν εἰς τὰς ὠραιότερας περὶ δικαιοσύνης ἀρχάς, προσπαθοῦντες «νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ νὰ ἀποπλύνωμεν αὐτὸν ἀπὸ πάντα ρύπον», ὅστις τυχὸν ἔχει ἐκ κληρονομίας ἢ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἀποκτηθῆ.

Ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει τὰ ἀνωτέρω ἐξαρτᾶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ τῆς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀγωγῆς λέγων «εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ νέοι ἤθελον ἐκπαιδευθῆ καλῶς τότε οὗτοι θὰ ἀπέβαινον ἐνάρετοι πολῖται... Τότε καὶ τὰ ἄλλα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκτελοῦν καταλλήλως. Ἀκόμη δὲ θὰ ἠδύναντο νὰ νικῶσι τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὴν μάχην, πολεμοῦντες κατ' αὐτῶν. Διότι ἡ μὲν παιδεία φέρει νίκην ἐνῶ ἡ νίκη φέρει ἐνίοτε ἀγροικίαν. Καθ' ὅσον πολλοί, ἐξ αἰτίας πολεμικῶν νικῶν, γενόμενοι εἰς μέγιστον βαθμὸν ὑπερόπται, ἐπληρώθησαν ἀπὸ ἀναρίθμητα ἐλαττώματα ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερηφανείας των. Καὶ οὕτω ἡ μὲν μόρφωσις οὐδέποτε κατήντησε Καδμεία, οὐδέποτε δηλαδὴ ἠστόχησεν, ἐνῶ πολλαὶ πολεμικαὶ νίκαι ἀπέβησαν ἥτται. ²

Ὡστε μόνον οἱ τυχόντες ὀρθῆς καὶ ἐπιμελοῦς ἀγωγῆς θὰ ἠδύναντο νὰ καταστῶσι ἐνάρετοι, μετ' ἐπιτυχίας διευθύνοντες τὴν Πολιτείαν καὶ ὡς ἀρχόμενοι μετ' ἀξιοθαυμάστου πειθαρχίας ἐκτελοῦντες τὰ διατασσόμενα καὶ μετὰ θάρρους ἀντιμετωπίζοντες τοὺς οἴουσδήποτε κινδύνους. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ δύναμις τῆς ἀγωγῆς καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀτόμου εἶναι μέγιστη ὥστε «ὅταν οἱ νέοι ἔχουν ἀνατραφῆ καλῶς τότε τὰ πάντα πηγαίνουν καλῶς ἐνῶ ὅταν δὲν συμβαίνει τοῦτο τότε καὶ ἡμεῖς ἰσχυριζόμεθα ὅτι τὰ ἀφορῶντα τὴν Πολιτείαν, ὡς εἶναι ἡ ἰδική μας νέα, δὲν βραδίζουσι καλῶς.» ³ Διότι ἡ παιδεία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία μετὰ τῆς ἀγωγῆς θίβει τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου ὅστις ἀντικατοπρίζεται εἰς τὴν Πολιτείαν. Καθ' ὅσον «κινδυνεύει ἐκ τῆς παιδείας ὁποῖός τις ἂν ὀρμήσῃ τοιαῦτα καὶ τὰ ἐπόμενα εἶναι» ἐπειδὴ «τὸ ὅμοιον δὲν αἰεὶ παρακαλεῖ τὸ ὅμοιον» κατὰ τοὺς ἀρχαίους φυσικοὺς. ⁴ Διότι ὁ δημιουργούμενος διὰ τῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς κόσμος μεταβάλλεται εἰς ἔμμονον καὶ ἐνδιάθετον βούλησιν, εἰς φύσιν. Καθ'

¹) Πλάτ. Πολ. Δ. III.

²) Αὐτόθι.

³) Πλάτ. Νόμ. 813 d.

⁴) Πλάτ. Πολιτ. 425 c.

δσον « Ἀγωγή καὶ ἐνάρετος ἐκπαίδευσις ὅταν μέχρι τέλους διατηρηθοῦν τοιαῦται τότε ἐμβάλλουν εἰς τὸν ὄργανισμόν ἀγαθὰς φύσεις. Ἐνῶ πάλιν χρηστὰ καθ' ἑαυτὰς φύσεις ὅταν τύχουν καλῆς διαπαιδαγωγήσεως τότε γίνονται καλύτεραι ἀπὸ ὅ,τι φυσιολογικῶς ἦσαν καὶ μάλιστα εἰς τὸ ζήτημα τῆς γεννήσεως καὶ ἀνατροφῆς. »¹ Διὰ τῆς ἀγωγῆς λοιπὸν ἐπέρχεται τελεία ἀναδημιουργία καὶ ἀνάπλασις τῆς ψυχῆς καὶ οἱ παῖδες διαπαιδαγωγούμενοι ὡς εἰς τὴν « Λακεδαίμονα σκληρὰν μὲν οὔσαν τῇ διαίτῃ καὶ πολὺ πόνον παιδεύουσαν τοὺς νέους »² ἐκεῖ οἱ παῖδες λέγομεν, ἐπιτυγχάνουν τὴν σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγωγήν βελτίωσιν των.

Διὰ τοῦτο « ὅ,τι ὑπεστηρίζομεν προηγουμένως εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι δηλαδὴ οἱ νέοι πρέπει νὰ τύχουν παιδείας, τῆς οἰασδῆποτε ὀρθῆς τοιαύτης, ἡ ὁποία μάλιστα νὰ ἔχη τὸ ἐξῆς μεγίστης σημασίας χαρακτηριστικόν : οἱ ἐκπαιδευόμενοι διὰ τὴν διοίκησιν τῆς Πολιτείας « φύλακες » νὰ ἐξημερώνωνται, νὰ διακείνται καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἰδίας τάξεως πολίτας καὶ πρὸς τοὺς μέλλοντας νὰ διοικηθῶσιν ὑπ' αὐτῶν ἡμεροί. Ἀποβλέποντες λοιπὸν πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκπαίδευσιν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ λύσωμεν καὶ τὰ ζητήματα τῆς κοινῆς κτήσεως καὶ οἰκήσεως εἰς τρόπον, ὥστε ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη νὰ μὴ ἔπαυε ποτὲ νὰ διατηρῆ ἀρίστους τοὺς πολιτικούς ἡγέτας ἐνῶ παραλλήλως θὰ παρῶρμα αὐτοὺς νὰ μὴ ἀδικοῦν, νὰ μὴ ἔχουν καμμίαν ἔπαρσιν ἐναντι τῶν ἄλλων », ³ Ὁ Πλάτων ζητεῖ διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ὡς μοναδικὸν ἀπόκτημα τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν τῶν ἀρχόντων κυρίως, ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ εὐημερία τῆς Πολιτείας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀρίστη τῶν Πολιτειῶν εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ νόμοι μετὰ τῆς ἀγωγῆς ἔχουν καταστή ἀναπαλλοτρίωτον κτῆμα τῆς ὀλότητος, τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦν ριζικῶς νὰ θεραπεύσουν, διὰ νὰ καταστήσουν ταύτην σῶμα ὑγιές καὶ ἀκμαῖον, μὴ ἔχον ἀνάγκην παρεμβατικῆς, ἐπιπολαίας ἄλλωστε καὶ προθυστέρως παρεχομένης θεραπείας. Διότι ὡς γνωστὸν « οἱ καταφεύγοντες εἰς τοὺς ἰατροὺς (καὶ πάσχοντες ἐκ σοβαρῶν νόσων) δὲν ἐπιτυγχάνουν τίποτε ἄλλο πλὴν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ ἐντάσεως τῶν ἀσθενειῶν των μὲ τὴν ματαίαν πάντοτε ἐλπίδα ὅτι θὰ θεραπευθῶσιν, ἐὰν κανεὶς ἰατρὸς κατορθώσῃ καὶ παρᾶσχη εἰς αὐτοὺς ἀποτελεσματικὰ φάρμακα ». ⁴

¹) Πλάτ. Πολιτ. 423 α.

²) Πλουτ. Παραλ. Βίοι III-2-Λειψία 1819.

³) Πλάτ. Πολιτ. 416 e.

⁴) » » 425 α.

Διὰ τοῦτο τὸ μοναδικώτερον ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ παι-
δείας εἶναι πῶς νὰ δημιουργήσουν κατ' ἀρχὴν ἀγαθὰς φύσεις.
Διότι ἤδη ὡς ἔχει ἡ κοινωνία εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς εἰς μέ-
θυσος, εἰς ἀφροδιισιάζων καὶ ἀσθενῶν σοβαρώτατα ὀργανι-
σμός. Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι «τίποτε εἰς ὁμοίως περι-
πτώσεις δὲν ὠφελεῖ, οὔτε φυλακτὰ οὔτε τίποτε ἄλλο παρόμοι-
ον πρὶν παύσῃ ὁ ἀσθενὴς οὗτος νὰ μεθύῃ νὰ εἶναι κατάμεστος
ἐλαττωμάτων, νὰ ἐπιδίδεται εἰς πάσης φύσεως ἀκολασίας καὶ
ἐπὶ πλέον νὰ παραμένῃ ἀργός»¹

Τὸ βασικὸν στοιχεῖον τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐξ-
υγίανσις τῆς ἀτομικότητος πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ὑπο-
βάλληται ὅ,τι πείρα ἀνεῦρεν ἐν τῇ παρελεύσει τῶν αἰώνων ὡς
καλόν, δίκαιον καὶ ὀρθόν, ἄλλως θὰ εὑρεθῶμεν πρὸ ἀποτυχί-
ας «ὡς οἱ ἀσθενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἂν καὶ ὑποφέρουν ἐξ αἰτίας των
πάλιν, ἐν τούτοις δὲν θέλουν νὰ παρεκκλίνουν συνεπείᾳ τῆς ἀ-
κολασίας των ἀπὸ τὴν κακὴν των διαίταν.»² Ὡς γνωστὸν ἡ
Ἑλληνικὴ κοινωνία ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ φιλοσόφου ἐνόσει ἀνι-
άτως καὶ ἐνῶ ἐγνώριζε τὴν ἀσθένειάν της δὲν ἤθελε ἔνεκα
τῆς εἰς ἣν εἶχεν βυθισθῆ ἐκλύσεως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀθλίαν
τῆς ζωὴν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὁμαδικὴ βελτίωσις, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει
νὰ ἀποβλέπῃ τὸ Κράτος, προϋποθέτει ἀτομικὴν τοιαύτην, ἡ ὁ-
ποία διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ πρέπει νὰ λάβῃ διὰ τῆς ἀγωγῆς
ἐνσυνείδητον κλίσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν» διὰ τοῦτο ὁ «ἀληθινὸς
νομοθέτης» συνεχιστῆς τῆς ὡς ἄνω ἀγωγῆς ὀφείλει νὰ θεσπί-
σῃ νόμους «πρὸς ἀλήθειαν» ἀποβλέποντας καὶ δημιουργοῦν-
τας ἀγαθὸν παιδαγωγικὸν περιβάλλον ἄλλως οὔτοι ματαιο-
πονοῦσιν «ὡς ἐματαιοπόνουν οἱ κόπτοντες τὰς κεφαλὰς τῆς
Ἵδρας χωρὶς πράγματι νὰ κάνουν τίποτε ἄλλο». Ἐὰν δὲ
διὰ πάντα ἄνθρωπον ἡ ἀγωγή εἶναι ἐπιβεβλημμένον καθήκον
αὕτη εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ διὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ νο-
μοθέτας. Διότι «οὔτε καὶ εἰς οὔτε καὶ περισσώτεροι γενόμενοι
ἄρχοντες τῆς Πολιτείας θὰ ἠδύναντο νὰ ἐφαρμόσουν κανένα
ἀπὸ τοὺς βασικοὺς νόμους αὐτῆς ἐὰν προηγουμένως δὲν ἐχρη-
σιμοποιοῦν τὴν ἀγωγήν καὶ τὴν παιδείαν»³

Κατὰ τὸ βαθύτερον ὡς βλέπομεν πνεῦμα τοῦ φιλοσό-
φου πάσης μορφῆς Πολιτεία πρέπει ἐν τῷ συνόλῳ τῆς νὰ
ἔχη καταστῆ πρόσφορον παιδαγωγικὸν περιβάλλον, εἰς
τὸ ὁποῖον νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ ἐπιβάλλωνται ὅσα ὠφέλιμα
καὶ ἀγαθὰ ἀπεδείχθησαν ἐν τῇ πορείᾳ τῶν ἐτῶν. «Διότι τὸ με-

¹) Πλάτ. Πολιτ. 426 d.

²) » » 426 α.

³) » » 455 e.

γαλείον μιᾶς κοινωνίας ἐγκείται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἐπιτυχὴ ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ζωῆς καὶ εἰς τὸ γεγονός τῆς εἰρηνικῆς ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν, τῆς ἀμοιβαίας ὑποχωρήσεως ὅλων εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ αἰσθήματος εὐλικρινείας εἰς τὰ ἄτομα.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης παραδεχόμενος τὴν μεγίστην ἀξίαν καὶ ἐπίδρασιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν δημιουργικὴν τῆς δύνάμιν λέγει : « γίνεσθαι δὲ οἷονταί οἱ μὲν φύσει, οἱ δὲ ἔθει, οἱ δὲ διδαχῇ », ¹ τοῦ πρώτου « ὄντος ἔργον τῆς φύσεως », ἐξαρτωμένου ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων μας πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν προσόντων ἐνῶ αἱ δύο ἄλλαι περιπτώσεις εἶναι ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτειακοῦ μας περιβάλλοντος.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ δὲν ἰσχύουν δι' ὅλους διὰ τοῦτο πρό πάσης ἄλλης ἐνεργείας πρέπει νὰ γίνῃ προπαρασκευαστικὴ διὰ τοῦ ἔθους προεργασία, « ἵνα ἐκ παίδων συνηθίσῃ (ἡ ψυχὴ) πρὸς τὸ ὀρθῶς χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι ὡσπερ γῆν θρέψουσιν σπέρμα ». ² Τοῦτο ἐπιτυγχάνει ἡ ἀγωγή διὰ τῶν ὀγίων ἠθικῶς ἀρχῶν, τὰς ὁποίας ὑποβάλλει εἰς τὴν παιδικὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία « ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ὑποβαλλομένων ἀρχῶν συνοικεῖται αἰσθανομένη τὴν οἰκείαν ἡδονήν ». ³ Ἐπειδὴ δὲ παρετηρήθη ὅτι ὅσον αὐξάνεται ἡ ἐνέργεια τοῦ δρῶντος προσώπου κατὰ τοσοῦτον « συναυξάνεται καὶ ἡ οἰκεία ἡδονή », αἱ δὲ ἡδοναὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ παρὸν, παρελθὸν καὶ μέλλον· καὶ αἱ μὲν παροῦσαι εὐρίσκονται « ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι », εἰς τὴν ἄμεσον ἐπενέργειαν ἐπὶ τοῦ δρῶντος, αἱ δὲ γεγεννημέναι ἐν τῷ μεμνησθαι », εἰς τὴν ἀνάμνησιν, « αἱ δὲ μέλλουσαι ἐν τῷ ἐλπίζειν » ⁴ διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰς ψυχικὰς ταύτας διακυμάνσεις, πρέπει νὰ δημιουργῇ εἰς τὴν ψυχὴν μας τὴν ἡδονὴν τοῦ παρόντος ἐκ τῆς τελέσεως τοῦ καλοῦ, νὰ γεννᾷ εἰς αὐτὴν καταλλήλως τὴν ἡδονὴν ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος καὶ νὰ δημιουργῇ τέλος τὴν ἐκ τῆς ἐλπίδος ἐνὸς εὐτυχοῦς μέλλοντος προερχομένην τοιαύτην. Διότι μόνον οὕτω ἡ παιδικὴ ψυχὴ ἔλκεται καὶ διατίθεται πρὸς ὅ,τι ἄγει εἰς ἀρετὴν.

Καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἀγωγή καὶ ἡ παιδεία εἶναι ἐποικοδομητικαὶ καὶ ἐπιδιορθωτικαὶ τοῦ ἔργου τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἐν πολλοῖς ἀναπληροῦν καὶ διαρρυθμίζουν. Διότι κατ' αὐτὸν « τέχνη καὶ παιδεία τὸ προλεῖπον τῆς φύσεως ἀναπληροῖ ». ⁵

Καὶ οἱ Κυνικοὶ συμφωνοῦντες πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην ὑπε-

¹) Ἀριστοτ. Ἠθικά. Χ. Χ.

²) Ἀριστ. Ἠθικά Χ. Χ.

³) Ἀριστ. Ρητορ. Α. Ια σελ. 637α

⁴) « » σελ. 937ς.

⁵) « » Πολ. σελ. 489.

στηρίζουν ότι ή άγωγή είναι κυρίως άσκησις τής βουλήσεως πρὸς τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ ἐκτελέσει του δημιουργοῦνται καὶ αἱ καλὰ κλίσεις.

«Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκπορεύωνται αἱ κλίσεις καὶ αἱ δυνάμεις μας ἀπὸ τὰς καταλλήλους πράξεις καὶ συνηθείας μας. Καὶ ἄλλαι μὲν νὰ ἐμφυτεύωνται ἐνῶ προηγουμένως δὲν ὑπῆρχον ἐνῶ ὅσαι ὑπῆρχον ἄλλαι μὲν νὰ ἐντείνωνται καὶ ἄλλαι νὰ ἰσχυροποιῶνται... Ἀντιθέτως πάλιν ὅταν τὸ κακὸν ἀφεθῆ ἐλεύθερον καὶ παραμένῃ ὡς ἔχει... τότε αὐτὸ ἀποσκληροῦται»¹ καὶ ἡ καταπολέμησις του εἶναι ἀδύνατος. Διότι «τὸ σπουδαίους εἶναι οὐχ ὁ πλοῦτος ἀλλ' ἡ παιδεία ποιεῖ» κατὰ τὸν Σωκρατικὸν Κέβητα² καὶ ὡς ὑποστηρίζει ἡ σύγχρονος παιδαγωγική. Διότι κατ' αὐτὴν «ἡ παιδεία καὶ ἡ άγωγή δύνανται νὰ δώσουν κυριαρχικά δικαιώματα εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐνστικτα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς διὰ νὰ κυριαρχήσουν ἐπὶ τῶν κακῶν μας κλίσεων», καθ' ὅσον ἡ «άγωγή ἐξασθενίζει τὰς κλίσεις πρὸς τὸ κακὸν καὶ ἐνισχύει τοιαύτας πρὸς τὸ ἀγαθόν», διότι «φύσις ρίπτει τὸν σπὸρον καὶ ἡ άγωγή ἐπεξεργάζεται τοῦτον.»³ Διότι «πράγματι μεγάλη ροπή πρὸς δημιουργίαν τῆς ἀρετῆς εἶναι αἱ συνήθειαι, αἱ διδασκαλίαι καὶ αἱ καλὰ διαπαιδαγωγήσεις τῆς ζωῆς».⁴

87. Φύσις καὶ χαρακτήρ τοῦ παιδός.

Ἄλλὰ διατί αἰφροντίδες καὶ αἱ μέριμναι τοῦ Πλάτωνος διατί οἱ ὑπ' αὐτοῦ προβαλλόμενοι ὡς θὰ ἴδωμεν τόσοι περιορισμοὶ εἰς τὸν παῖδα ; Μήπως αὐτὸς ἐφρόνει ὅ,τι ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ 17ος αἰὼν διὰ τοῦ Rousseau περὶ τοῦ παιδός ;

Ἄλλὰ ὁ φιλόσοφος δὲν εἶχε οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· κατὰ συνέπειαν καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ γίνεσθαι τοιαύτην τὴν παιδός. Ἡ ἀπειθάργητος φύσις κατατρομάσσει τὸν θεῖον φιλόσοφον, ὅστις ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του λέγει μίαν καταπληκτικὴν ἀλήθειαν : «Ὁ δὲ παῖς πάντων θηρίων δυσμεταχειριστόστατον. Ὅσῳ γὰρ μάλιστα ἔχει πηγὴν τοῦ φρονεῖν μήπω κατηρτυμένην, ἐπίβολον καὶ δριμύ καὶ ὑβριστότατον θηρίων γίγνεται. Διὸ δὴ πολλοῖς τισι χαλινοῖς δεῖ δεῖσθαι πρῶτον μὲν τροφῶν καὶ μητέρων ὅταν ἀπαλάττηται, παιδαγωγοῖς παιδιᾶς καὶ νηπιότητος χάριν, ἔτι δ' αὖ διδάσκουσι καὶ ὀτιοῦν καὶ μαθήμασιν ὡς ἐλευθέρου».⁵ Ὁ δὲ παῖς δηλαδὴ εἶναι τὸ πε-

1) Ἐπικτήτου Διατριβαί. Β. XIV. 16.

2) Ἄδαμ. Κοραῆ Κέβητος πίναξ 37. Ἀθῆναι.

3) Del 'Education 41-43, Paris 5. A.

4) Πλουτ. Ἠθικ.

5) Πλάτ. Πολιτ. Γ.

ρισσότερον δυσμεταχειρίστον ἀπὸ ὅλα τὰ θηρία ζῶον. Διότι ὄσον περισσότερον ἀκατάρτιστον ἀκόμη ἔχει τὴν πηγὴν τῆς φρονήσεώς του, τὸν Νοῦν κατὰ τοσοῦτον περισσότερον δόλιον, ὀρμητικὸν καὶ βάρβαρον γίνεται. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον πρέπει νὰ περιορίζεται τοῦτο μὲ πολλοὺς χαλινοὺς. Πρῶτον μὲν ὅταν αὐτὸ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰς μητέρας καὶ τὰς τροφούς του· δεύτερον πρέπει νὰ περιορίζεται ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν του μὲ περιοριστικὰ μέτρα ὑπὸ τύπον παιγνιδίων καὶ ἀστεϊσμῶν παρεχόμενα καὶ τέλος ὑπὸ τῶν διδασκάλων διὰ τῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια διδάσκονται εἰς αὐτὸν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ δημιουργήσουν ἐλεύθερον πολίτην».

Ὡς βλέπομεν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ὁ μέγιστος τῶν παιδαγωγῶν, ἀποκλείει διὰ τὸ θηρίον παῖς τὰ ἀγροῖκα καὶ βίαια μέσα, συνιστῶν τὰ μάλλον ἤπια ἀλλὰ δραστικὰ τὰ εἰς τὸν Νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν ὁμιλοῦντα μαθήματα.

Σημειωτέον ὅτι ὅλοι οἱ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι τὸ παιδίον ἔχει ροπὴν πρὸς τὸ ἐλάττωμα καὶ τὴν κρυψίνοιαν. «Ὁ δόκτωρ Laurent (παιδί ἐγκληματικότητος) διαπιστοῖ ὅτι τὸ μικρὸν παιδίον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ζῶον εἶναι ὑποδεέστερον. Εἶναι φύσει ρυπαρὸν, ἐγωϊστικόν, ἀναίσθητον, ζηλότυπον καὶ κενόδοξον, ῥέπον πρὸς κακίαν. Ἀλητεύει, ψεύδεται, ἐκτρέπεται εἰς γενετήσιον ὀρμὴν, κλέπτει καὶ ἐν γνώσει, ἀδικεῖ.»

Ὁ G. Bourdin «ἐρευνήσας λέγει ἀπ' εὐθείας τὸ παιδί, διέκρινα εἰς τὰς σκέψεις του ὅτι ἀρέσκεται εἰς τὸ ψεῦδος καὶ ὅτι γνωρίζει νὰ χρησιμοποιοῖ καταλλήλως τοῦτο πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν κακῶν του ἐνστίκτων καὶ παθῶν.

Εἰς τὸ συνέδριον τῆς Ἑταιρείας τοῦ ὑπνωτισμοῦ «ὁ δόκτωρ Berillon κατὰ τὴν 19 Ἰουνίου 1893 ἀνέφερε ὅτι τὰ παιδιά ἀθύποβάλλονται εἰς τὸ ψεῦδος. Ταῦτα πάντα εἶναι ἀκριβέστατα καὶ ἀποδεικνύουν τὴν σοβαρότητα τοῦ προβλήματος τῆς ἀνατροφῆς».¹

Ἐν ᾧ ὁ Rousseau ζητῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς περὶ ἀγριότητος καὶ ἀπειθείας τοῦ παιδὸς γνώμας τοῦ διδασκάλου του λέγει τὰ γνωστά: «τὸ πᾶν εἶναι καλὸν ἐξεληθὸν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ δημιουργοῦ. Τὸ πᾶν ὅμως ἐξεφυλλίσθη εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου... ἀνατρέπει τὸ πᾶν, παραμορφοῖ τὸ πᾶν ἀγαπᾷ τὴν δυσμορφίαν. Γεννώμεθα κατάλληλοι διὰ νὰ μάθωμεν ἐνῶ δὲν ἐννοοῦμεν καὶ δὲν γνωρίζομεν τίποτε. Ἡ ψυχὴ ἀλυσσοδεμένη εἰς ἀτελῆ καὶ ἡμικατεσκευασμένα ὄργανα δὲν ἔχει συναίσθησιν τῆς ἰδίας τῆς ὑπάρξεως. Ἡ δὲ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἀτέλεια τοῦ παιδὸς εἶναι ἐσκεμμένη τῆς φύσεως

¹) Ἐγκληματ. Περιβάλ. 101 - 102 guillemet Αθήναι.

ένεργεια». ¹ Διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ κατ' εὐθεΐαν ἐσχηματισμένος δὲν θὰ ἐγνώριζε νὰ ὀρθωθῆ εἰς τοὺς πόδας του, θὰ τοῦ ἐχρειάζετο πολὺς χρόνος διὰ νὰ μάθῃ νὰ τηρῆ ἰσοζύγιον». ²

Προκειμένου δὲ διὰ τὴν κοινωνικὴν ἰδιότητα καὶ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου λέγει : «ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος εἶναι δι' ἑαυτὸν τὸ πᾶν· εἶναι ἀριθμητικὴ ἐνότης, τὸ ἀπόλυτον ὄλον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει σχέσιν παρὰ μὲ τὸ ἴδιόν του ἢ μὲ τὸν ὁμοίον του. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κοινωνίαν δὲν εἶναι παρὰ μία συνδεδεμένη ἐνότης, τῆς ὁποίας ἡ ἀξία ἐγκείται εἰς τὴν σχέσιν τῆς μὲ τὸ ὄλον, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κοινωνικὸν σῶμα. . . .

Ἄλλοτε δὲ ὁ Spenser ὁμιλῶν διὰ τὸ ποῖόν τῶν παιδῶν λέγει : «μὴ προσδοκῶμεν ἐκ τῶν παιδῶν μεγάλην ἠθικὴν ἀγαθότητα. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας τοῦ πᾶς πεπολιτισμένος ἄνθρωπος διέρχεται ἡλικῶς διὰ τῶν φάσεων ἐκείνων, αἵτινες ἄλλοτε ἐχαρακτήρισαν τὴν βάρβαρον φυλὴν ἐξ ἧς κατάγεται. . . . »

Ἄλλοτε καὶ ἡ γενικὴ τάσις τῶν παιδῶν πρὸς τὸ ψεῦδος τὴν κλοπὴν καὶ τὴν σκληρότητα.» ³ Ὁ Πεσταλότσι παραδεχόμενος τὴν ἀρχὴν τοῦ διδασκάλου τοῦ περὶ τῆς ἀγαθῆς ἐκ γενετῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, διακρίνων τὸν ἄνθρωπον ζῶον καὶ ὡς ἐκτροπὴν αὐτοῦ τὸν ἔμπορον καὶ βιομήχανον ἄνθρωπον, τὸν προκαλοῦντα τὴν ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν συμφερόντων παγκόσμιον δυστυχίαν, ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ διὰ τῆς ἀγωγῆς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατὰ φύσιν ζωὴν διὰ νὰ εὐτυχίσῃ διότι μόνον εἰς αὐτὴν δὲν ὑπάρχουν συγκρούσεις καὶ δυστυχίαι. ⁴

88. Ἀπαραίτητος παιδαγωγικὴ μόρφωσις τῶν γονέων.

Κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κοινωνιολογικῶν τοῦ ἀρχῶν εἰς τοὺς Νόμους, ἐπανερχόμενος ὁ Πλάτων εἰς τὸ ζήτημα τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς λέγει ὅτι αὕτη διὰ νὰ εἶναι ἐνιαία πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ γονεῖς ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐπὶ τούτῳ παιδευθέντας, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ἐφαρμόσουν εἰς τὴν κατ' οἶκον ἀγωγὴν ὅσα ὠφέλιμα καὶ μετὰ κόπου οὗτοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐδιδάχθησαν, τῶν ὁποίων ἡ ἐφαρμογὴ ἀναγνώριζει ὅτι εἶναι λίαν δύσκολος ἂν μὴ ἀνεφάρμοστος. ⁵

Διότι καὶ εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀστικὴ Πολιτεία, πολυπραγμονοῦσα καὶ λεπτολογοῦσα

¹) J. Rousseau Emile τόμ. I σελ. 61-5.

²) Αὐτόθι.

³) Ἀγωγή Σπένσερ 196 107.

⁴) Hist Pestal, σελ. 142-144 Lansane 1858, 142-4

⁵) Πλάτ. Νόμοι 788-789e.

εις τὸ ζήτημα τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς, καθόριζε μὲ σαφήνεια καὶ παραστατικότητα τὰς λεπτομερείας τῆς ἀγωγῆς, ὑποδεικνύουσα τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσουν οἱ μέλλοντες γονεῖς, ἐκδίδουσα κανονισμὸν οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς, θὰ ἐματάλοπόθει. Διότι, οἱ διαφόρως πεπαιδευμένοι, οἱ διαφόρου οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς θὰ ἤθελον, ἀναλόγως τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ διαμορφωθέντος χαρακτήρος των, νὰ ἐφαρμόσωσιν ἄρχας αὐτάς.¹

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐλευθερία καὶ ἡ διὰ τὴν μὴ πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐπιταγῶν τῆς Πολιτείας ἀτιμωρησία θὰ ἐγέννησεν πραγματικὴν ἀναρχίαν, ἡ ὁποία θὰ ὑπέσκαπτε τὰ θεμέλια αὐτῆς πάλιν τῆς Πολιτείας. Ἀπὸ τὴν φύσιν ὅμως αὐτῆν τῶν πραγμάτων εἶναι ἀδύνατον εἰς τὴν παρούσαν Πολιτείαν νὰ θεσπίσῃ νόμους παιδαγωγικοὺς διὰ τοὺς γονεῖς, ἀξιοῦσα πιστὴν ἐκ μέρους αὐτῶν τήρησιν. Εἰς τὸν παιδαγωγὸν ὅμως ἐπιβάλλεται νὰ μὴ σιωπήσῃ διὰ νὰ καταρτίσῃ μέλλοντας γονεῖς. «Φαίνεται ὅτι ἡ ὀρθὴ οἰκογενειακὴ ἀγωγή συντελεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν τελειοποίησιν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων τὰ σώματα λαμβάνοντα κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι πέμπτου ἔτους αὐξήσιν, ἀνωτέραν παρὰ ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι εἰκοστοῦ τοιούτου»,² ἔχουν ἀνάγκην μεγίστης ἐπιβλέψεως καὶ φροντίδων.

89. Ὑγειονομικαὶ γνώσεις τῶν γονέων.

Ὁ Πλάτων ζητεῖ ἐπίσης καὶ αἱ μητέρες νὰ ἔχουν ἰατρικὰς γνώσεις. Καὶ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν πάρευστασθῇ κύρτωσις, ἐξάρθρωσις, συμπίεσις ἢ στρέβλωσις ἐπὶ τοῦ «γενομένου παιδός» ἀμέσως νὰ διορθοῦται, νὰ θεραπεύεται.

Ὁ φιλόσοφος εἶναι τῆς γνώμης ὅτι «μέχρι δυοῖν ἔτιν σπαργανᾶν» διὰ τὸ εὐπλαστον τῶν ὀργανισμῶν. Διότι μετὰ πάροδον διέτις οἱ παῖδες λαμβάνουν τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον διδομέν εἰς τὰ σώματα αὐτῶν.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς σπαργανώσεως διίσταται ὁ φιλόσοφος πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ ἰσχύοντα, ἐν τῇ ὁποίᾳ «κατεβάλλετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνατροφῆς ὑπὸ τῶν τροφῶν σοβαρὰ ἐντεχνος προσπάθεια, ὥστε ὅτιν αὐταὶ ἀνέτρεφον τὰ βρέφη νὰ ἀφίνουν ἅ μέλη καὶ τὸ πρόσωπόν των ἐλεύθερα διὰ νὰ ἀναπτύσσωνται ἐλευθέρως».³

Σημειωτέον ὅτι πρὸς τὴν Πλατωνικὴν γνώμην, τῆς εἰδι-

¹) Πλάτ. Νόμ. 789e.

²) Πλάτ. Νόμ. 788, Emile σελ. 63. Paris 1839.

³) Πλουτ. Λυκ. 16 σελ. 60 Πάπυρος.

κώσεως τῶν ἐγγάμων εἰς τὸ ἔργον, ἀπὸ μικρᾶς αὐτῶν ἡλικίας; τοῦ γονέως παιδαγωγοῦ συμφωνεῖ καὶ ἡ νέα καὶ νεωτέρα παιδαγωγική. Ὁ Rousseau αἴφνης μεταξὺ τῶν ἄλλων λέγει «ὁ πατήρ ὀφείλει ἀντὶ νὰ ζητῆ ἀρίστους παιδαγωγοὺς νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος ἄριστος παιδαγωγὸς τοῦ τέκνου του. Θέλει λοιπὸν νὰ γίνῃ τις φίλος εἰς αὐτό; Ἄς ἀναθρέψῃ ὁ ἴδιος τὸν υἱὸν του.»¹ Συμφωνεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἄρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως μέχρι ἐνηλικιώσεως. Ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Spenser διεξοδικώτατα ὁμιλῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου λέγει ὅτι ἡ εὐτυχία τῆς κοινωνίας εὐρίσκεται εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ἐγγάμων εἰς τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς παιδαγωγοῦ, πράγμα λίαν δύσκολον, διότι ἀπαιτεῖ εἰδικὰς γνώσεις καὶ προπόνησιν. «Ὁ κλάδος αὐτὸς τῶν σπουδῶν ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ τελικὸς ἐν τῇ σειρά τῆς ἐκπαιδεύσεως παντὸς ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὧν ἡ εἰδίκευσις ἐπεξεργάζεται τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν, τῶν τέκνων των καὶ τῶν ἀπογόνων των. Ὁ ὑψιστος σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ τείνῃ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό:»²

Καὶ ὁ Πεσταλότσι ἔχει τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις, ὅστις ἦτο τὰ μέγιστα ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ Rousseau. Δι' αὐτὸν «αἱ οἰκογενειακαὶ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἱ πρώται καὶ σπουδαιόταται τῆς φύσεως αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ πατρικὴ οἰκία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀγωγῆς. Πατρικὴ οἰκία σχολεῖον ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων ἡθῶν κλπ. κλπ.»³ Παραλλήλως ἡ μήτηρ εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἰδεώδης καὶ μοναδικὴ παιδαγωγός.⁴

Ἄλλαχοῦ ὁ διαπρεπὴς οὗτος παιδαγωγὸς λέγει: «Ὁ σκοπὸς μου ἦτο νὰ ἀπλοποιήσω θλα τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ὁ μᾶλλον κοινὸς νὰ δύναται νὰ ἐπιτύχῃ νὰ διδάσκῃ ὁ ἴδιος τὰ τέκνα του. Τοιοῦτοτρόπως τὰ σχολεῖα ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ ἐγένοντο σχεδὸν περιττὰ διὰ παροχὴν τῶν πρώτων στοιχείων ἵνα ἡ μήτηρ ὡσαύτως δίδῃ εἰς τὸ παιδί τῆς τὴν πρώτην φυσικὴν τροφήν καὶ γίνῃ ἐπίσης ἀπὸ τὸν Θεὸν ἡ πρώτη πνευματικὴ τροφός. Καὶ θεωρεῖ ὡς πολὺ μεγάλον κακὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον κάμνομεν εἰς τὸ παιδί, μορφώνοντες αὐτό προῶρος κατ' οἶκον...»⁵

90. Τὸ πρῶτον μέχρι τοῦ τρίτου ἔτους.

Ἐλέχθη ὅτι ἀπαραίτητος ὁρος ὁμαλῆς κινήσεως, ἀναπτύξεως καὶ αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ τοκετοῦ ἦτο ἡ κίνησις τῆς ἐγκύου. Μετὰ δὲ τὴν γέννησιν ἤρχιζε τὸ ἔργον τῆς τροφῆς. Τό-

¹) Rousseau Emile Tom. A, pag. 39, Paris 1838.

²) Σπένσερ Ἠθικὴ ἀγωγή σελ. 192. Ἀθῆναι 209.

³) Histoire Pestalozipag 97.

⁴) Αὐτόθι 299, 300, 304, 5.

⁵) Αὐτόθι pag. 96. Laussane 1858.

τε «πρέπει διὰ νόμου νὰ ἐξαναγκάζωμεν τὰς τροφούς — καὶ εἰς περίπτωσιν παραβάσεως νὰ τιμωρῶμεν αὐτάς—νὰ μεταφέρουν πάντοτε τὰ βρέφη κάπου ἢ εἰς τὴν ἐξοχὴν ἢ εἰς τὰ ἱερὰ ἄλση ἢ εἰς τοὺς συγγενεῖς των μέχρις οὗ γίνουν αὐτὰ ἱκανὰ νὰ ἴστανται μόνα των. Τότε μάλιστα καὶ μέχρις οὗ γίνουν τὰ παιδιά τριῶν ἐτῶν πρέπει αἱ τροφαὶ νὰ προσέχουν μήπως, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη αὐτὰ μικρά, στηριζόμενα διὰ τῆς βίας καὶ ὑποβάλλουσαι αὐτὰ εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους, στρεβλώνονται οἱ πόδες των». Διότι ὁ Πλάτων ἐζήτηε ἀπὸ τοὺς πολίτας του «τὸ ἅπαν καλόν», καταπολεμῶν πᾶσαν δυσμορφίαν. Ἄλλωστε ἡ Ἑλληνικὴ καλοκαγαθία ὄχι μόνον ἀπηχθάνετο τὴν δυσμορφίαν ἀλλὰ καὶ εἰργάζεται πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῆς, ζητοῦσα πνεῦμα καὶ σῶμα ἄρμονικόν, τέλειον

Ζητεῖ, ὡς βλέπομεν, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποφυγὴν πάσης κοπώσεως τὸν καθαρὸν ἀέρα, τοῦ δάσους καὶ τοῦ ὑπαίθρου. Διότι πρὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ τρίτου ἔτους τὰ ὀστά τοῦ σκελετοῦ εἶναι τρυφερά καὶ λίαν, ὡς ἐκ τούτου, ἐπιδεκτικὰ στρεβλώσεως ἐνῶ συγχρόνως ὁ ὄργανισμὸς τότε εἶναι ἀνίκανος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πορειῶν καὶ περιπάτων.

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συνιστᾷ τοὺς λελογισμένους περιπάτους καὶ κινήσεις τῶν βρεφῶν «ὄσους ἐνδέχεται ποιεῖσθαι τηλικούτοις συμφέρειν»,² συνιστῶν μεγίστην προσοχὴν καὶ αὐτὸς εἰς τὰς τροφούς καὶ παιδαγωγούς διὰ νὰ μὴ συντελέσωσι λόγῳ ἀπροσεξίας, εἰς τὴν σωματικὴν τῶν παιδίων ἐξάρθρωσιν καὶ στροβισμόν τοῦ σώματος.

Παραλλήλως ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει ὅτι δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον, τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς του ζωῆς. Τώρα λαμβάνει ὁ παῖς τὴν εἰκόνα τῶν πρώτων νόμων καὶ τὴν πρώτην ἀντίληψιν περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς ὑποταγῆς του εἰς αὐτούς. Τώρα διαισθητικῶς, βλέπει τὴν εἰκόνα τῆς εὐνομίας καὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς. Καὶ ἀπὸ τοῦδε μαντεύει μίαν βαθεῖαν κοινωνικὴν ἀλήθειαν ὡς κοινωνικὸν πλεονεκτήριον «ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ χρησιμοποίησιν τοὺς νόμους τοὺς πρὸ ὀλίγου ἀναφερθέντας καὶ χρησιμοποιῶν αὐτούς θὰ ἡδύνατο νὰ προσδεύσῃ διοικῶν ἐπὶ τῆς βάσει αὐτῶν καὶ τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὴν πολιτείαν.»³

Ὁ Πλάτων εἰσερχόμενος κατόπιν εἰς λεπτομερείας καθαρῶς βρεφοκομικὰς καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸν ἐλαττωματικὸν τρόπον τῆς ἀποκοιμήσεως τῶν βρεφῶν λέγει:

¹) Πλάτ. Νόμ. 789.

²) Ἀριστ. Πολ. Βλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 89 καὶ ἐξῆς.

³) Πλάτ. Νόμ. 789b.

«Όταν αἱ μητέρες θέλουν νὰ ἀποκοιμίσουν ὄσα ἀπὸ τὰ βρέφη των κοιμούνται μετὰ δυσκολίας δὲν ἀφίνουν αὐτὰ ἤσυχα ἀλλὰ κινοῦν ταῦτα, κινοῦσαι αὐτὰ πάντοτε εἰς τὰς ἀγκάλας των καὶ χωρὶς νὰ σιωποῦν ψάλλουν πάντοτε εἰς τὰ ὦτά των κάποιαν μελωδίαν ὅπως ἀκριβῶς κάμνουν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι προκειμένου νὰ θεραπεύσουν μανιακούς, χρησιμοποιοῦν ὀργιαστικὴν μουσικὴν καὶ χορόν». Ὁ Πλάτων ἀποπειρᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν τῆς ἐμβρυώδους ἔστω γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς, ὧν ἡ μετρία καὶ συνδεδυασμένη χρῆσις δημιουργεῖ ψυχικὴν γαλήνην, ἡ ὁποία ἐπιφέρει πλήρη ἡσυχίαν εἰς τὴν παιδικὴν ψυχὴν.

Διότι «ὅταν τις προσφέρει κίνησιν τινα εἰς τὸ παιδίον κατὰ τὴν διάρκειαν ψυχικῆς ἐξάψεως τότε ὑπερισχύει ἡ ἐξωτερικὴ κίνησις τῆς ἐσωτερικῆς μανιώδους καὶ φοβερᾶς διαταραχῆς. Ὅταν δὲ ὑπερισχύσῃ τότε φαίνεται ὅτι κατάρθωσεν αὕτη καὶ ἐπέτυχεν τὴν εἰσόρμησιν εἰς τὴν δύσθυμον παιδικὴν ψυχὴν κάποιου εὐαρέστου αἰσθήματος. Τότε ἡ κίνησις ἄλλα μὲν παιδία κάμνει νὰ καταλαμβάνῃ ὁ ὕπνος ὄσα δὲ παραμένουν ἄγρυπνα ἡ κίνησις αὕτη κάμνει αὐτὰ νὰ χορεύουν καὶ νὰ τραγουδοῦν μετὰ τῶν θεῶν,»¹⁾ ἀγαλλόμενα καὶ ἐνθουσιῶντα.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ Πλάτων ἐρμηνεύει καὶ ὑποδεικνύει τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον τῆς γαληνεύσεως τῆς ψυχικῆς διαταραχῆς.

91 Δημιουργία ψυχικοῦ κόσμου καὶ χαρακτῆρος.

Ἐπειδὴ ἡ πρώτη ζωὴ εἶναι κυρίως αἴσθημα καὶ ἡ πρώτη γνῶσις εἶναι ὡσαύτως συνήθεια, προϊόν ἐπαναλήψεως ὁμοίων ἢ καὶ συγγενῶν ἐντυπώσεων, διὰ τοῦτο πρέπει αἱ ἐντυπώσεις αὗται νὰ δημιουργοῦν μόνον εὐγενῆ καὶ γενναῖα ψυχικὰ συναισθήματα καὶ ἔνεκα τούτου πρέπει νὰ ἀποφεύγεται πάση θυσίᾳ ἡ δημιουργία φόβου.²⁾

Διότι «ὅταν ἡ ψυχὴ ἔλθῃ εἰς συνάφειαν μὲ φόβους ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας τότε θὰ συνηθίσῃ νὰ διέρχεται διὰ μέσου φόβων ὅλην τὴν ζωὴν.»³⁾

Ἐνῶ ἀντιθέτως «Ἐάν κανεὶς ἀποφύγῃ τοὺς φόβους καὶ τὰς λύπας ἀπὸ τῆς παιδικῆς τοῦ ἡλικίας τότε ὅταν ἀναγκασθῇ νὰ ἀντιμετωπίσῃ πραγματικοὺς τοιούτους θὰ ἀποφύγῃ τούτους ὅπως ἔχει ἀσκηθῇ καὶ δὲν θὰ ὑποδουλωθῇ εἰς αὐτούς.»⁴⁾

1) Πλάτ. Νόμ. 790e

2) Αὐτόθι 791·

3) Πλάτ. Νόμοι 628ε.

4) Πλάτ. Νόμ. 791c

5) Αὐτόθι.

Διά τούτο επανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τοῦ φόβου λέγει ὅτι πρέπει τελείως νὰ ἀποφεύγῳνται οἱ ἐκφοβισμοί, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζονται οἱ γονεῖς καὶ αἱ τροφοὶ πρὸς κατασίγασιν. Διότι τότε ἡ παιδικὴ ψυχὴ λαμβάνει «δειλίας ἄσκησιν ἀλλ' οὐκ ἀνδρείας», ¹ ἀντίθετον δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὴν, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς ἐλευθέρους ἀνθρώπους. Κατ' αὐτὴν ὁ παῖς πρέπει νὰ συνηθίζῃ νὰ ὑπερνικᾷ «τὰ προσπίπτοντα ἡμῖν δείματα καὶ φόβους» ² Διότι ἀπὸ τὴν πρωτίστην αὐτὴν ἡλικίαν πρέπει ἡ πρώτη φροντίς τῆς ἀγωγῆς νὰ εἶναι ἡ ἄσκησις τῆς ψυχῆς τοῦ παιδὸς πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς γενναιότητος, ἡ ὁποία ἐπεξεργάζεται τὸ «ἐν τῇ ψυχῇ δύσκολον», ³ τὴν δειλίαν δηλαδὴ, μεταβάλλουσα ταύτην εἰς «μόριον εὐψυχίας», ⁴ εἰς γενναιότητα.

Ὅθεν καὶ αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ μετὰ τῶν λοιπῶν οἰκείων πρέπει νὰ ἀποφεύγῳν «λέγουσαι μύθους κακῶς, ὡς ἄρα θεοὶ τινες περιέρχονται νύκτωρ πολλοῖς ξένοις καὶ παντοδαποῖς ἰνδαλλόμενοι, ἵνα μὴ ἄρα εἰς θεοὺς βλασφημῶσιν ἅμα δὲ τοὺς παῖδας ἀπεργάζωνται δειλοτέρους», ⁵ ἀφοῦ καὶ τοὺς θεοὺς παρουσιάζουν ὡς ἐχθροὺς τῆς τάξεως καὶ πλήρεις ἐπιβουλῆς κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσφαλείας.

Ἄλλὰ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφυτευθῆ εἰς τὸ νεογέννητον ἐν ἀπὸ τὰ δύο συναισθήματα τοῦ φόβου ἢ τῆς γενναιότητος;

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὅλοι ὅσοι ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι «ἡ μὲν τρυφηλότης μετατρέπει τὰ ἦθη τῶν νέων εἰς δύστροπα καὶ εὐερέθιστα καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἐξαπτόμενα ἀπὸ ἀνάξια λόγου ζητήματα, ἐνῶ ἡ ἀντίθετος ἀγωγή, ἡ ὑπερβολικὴ καὶ ἀγροῖκος ὑπόδοῦλωσις τῆς παιδικῆς ψυχῆς, καθιστῶσα τὰ παιδιά δουρικὰ καὶ μισάνθρωπα δημιουργεῖ, ἀκαταλλήλους πολίτας, προωρισμένους νὰ ζήσουν ἐν ὁμοσίᾳ» ⁶

Εἶναι ἀληθέστατον ὅτι ἡ μὲν τρυφηλότης δημιουργεῖ ἦθη καὶ χαρακτήρας δυστρόπους καὶ εὐερέθιστους, ἡ δὲ σφοδρὰ καὶ ἀγροῖκος ταπεινώσις δημιουργεῖ χαρακτήρα καὶ πνεῦμα δουρικόν, δουλόφρονας καὶ μισανθρώπους πολίτας.

Καὶ ὁ Rousseau καταδικάζει τὴν τρυφηλὴν καὶ αὐτὸς ζωὴν. Διότι «δημιουργεῖ τυραννικοὺς χαρακτήρας... Δὲν ὑπάρχει περισσότερο ὑβριστικόν, περισσότερο ἀντίθετον πρὸς τὴν τάξιν ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βλέπομεν νὰ διατάσῃ ἓνα παιδί ὅλους ἐκείνους οἵτινες τὸ περιβάλλουν» ⁷

¹) Πλάτ. Νόμ. 791c

²) » » 791d

³) » » 791e

⁴) Πλάτ. Πολ. 381e

⁵) Rousseau, *Smile Tom.* II. σελ. 114 Paris 1831.

“Εχοντες τὰ ἀνωτέρω ὑπ’ ὄψιν, πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἐν τρυφηλότητι ἀφ’ ἑνὸς ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἐν ἀνελευθερίᾳ καὶ σκληρότητι τοιαύτην, ἀκολουθοῦντες μέσῃν τινὰ ὁδὸν ἢ ἀποία θὰ δημιουργήσῃ ἀφ’ ἑνὸς τὴν «εὐψυχίαν» καὶ ἀφ’ ἑτέρου θὰ ἐξαλείψῃ τὴν χαμέρπειαν καὶ δουλισμὸν ἀπὸ τῆς νεαρῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο, ὡς ἐπαναλαμβάνει ὁ Πλάτων, αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ πρέπει νὰ μὴ παρέχωνται «εἰς τὰ παῖδια, τὰ ὁποῖα ἀκόμη δὲν ἐννοοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ὁποῖα τότε δὲν δύνανται νὰ λάβουν ἄλλην μὀρφωσιν».¹

Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ δημιουργίας δυστρόπου καὶ ὀξυθύμου χαρακτηῆρος ἐρωτῶν ὑποστηρίζει ὅτι : «Ἐάν κανεῖς προσεπάθει κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδός, καταβάλλων πᾶσαν ἐπιμέλειαν, ὅπως ὁ ἀνατρεφόμενος παῖς δοκιμάσῃ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον πόνον σωματικὸν καὶ φόβους καὶ στενοχωρίαν, τότε ἄραγε δὲν νομίζομεν ὅτι κατεργαζόμεθα τὴν ψυχὴν τοῦ περισσώτερον εὐθυμον καὶ φιλεύσπλαχνον;»² Καὶ ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ θεωρεῖ τὴν πατρικὴν οἰκίαν, ὡς σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον πειραματιζόμενος ὁ παῖς «ἀπακτᾷ τὸ θάρρος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ζωῆς».³ Διὰ τοῦτο πρὸς δημιουργίαν θάρρους καὶ αὐτοπεποιθήσεως πρέπει νὰ ἀποφεύγωνται οἱ ἐκφοβισμοί, διότι καὶ ὅσοι ἀκόμη «ἀστειζονται ἐκφοβίζοντες τὰ παῖδια, εἶναι πολὺ ἀξιόμημποι. Διότι ὅπου αἱ χιμερικαὶ ιδέαι εἶναι ἐντονοὶ τὴσὲν βαθύτερον χαράσσονται. . . . : «Πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν εἰς τὰ παῖδια ὅτι τὰ φαντάσματα, οἱ μάγαι δὲν ὑπάρχουν. Νὰ τὰ συνηθίσωμεν νὰ μένουν εἰς τὸ σκότος».⁴ Ἡ πρόνοια αὕτη προπαρασκευάζει «τὸν ὀρθὸν βίον» ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὁποῖου οἱ παῖδες ζῶντες θὰ δημιουργήσωσιν τὸν «πᾶν ἠθοςδιῶ ἔθος».⁵ Διότι ἡ συνηθεῖα, ὑποβάξασα τὴν βούλησιν, ἀπειτύπωσεν εἰς τὴν ψυχὴν τὸν ἠθικὸν τῆς κόσμον, τὰς ἀπόψεις τῆς, αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ ἐπαναλήψει των ἀπέβησαν φύσις, δευτέρω μὲν ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἰαχυροτέρα. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ὀργυλισμὸς ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ αἰχμάλωτος τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εἶναι «αὐτοὶ ἢ ἀγραφοὶ νόμοι» οἱ ἐξ ἔθους ἀχηματισθέντες, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καὶ συνιστοῦν τὰ «πάτρια».

Ταῦτα καίτοι δὲν εἶναι νόμοι, ὑπαγορευόμενοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὑποχρεωτικῶς «ὁμῶς τὰ πάτρια ταῦτα ἐάν τεθῶσιν ὀρ-

¹) Πλάτ. Νόμ. 791 e.

²) » »

³) Revue Pour l'ere nouvelle No 121 σελ. 238.

⁴) L' education 236.

⁵) Πλάτ. Νόμ. 792 d.

⁶) » »

θῶς καὶ καταστοῦν μὲ κάθε τρόπον συνήθεια, τότε ταῦτα περικαλύπτουν τοὺς θεοπισθέντας νόμους, χρησιμεύοντα «ὡς στηρίγματα, ὡς οἱ σκελετοὶ εἰς τὰ οἰκοδομήματα τῶν κτιστῶν, τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν ὡς συνδετικοὶ κρίκοι τῆς Πολιτείας». ¹ Ὡστε ἐὰν ἐθισθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς βρεφικῆς τῶν ἡλικίας εἰς ἀγαθὰς ἔξεις, θὰ σχηματισθῇ ἠθικὸς κόσμος, ὅστις θὰ θέσῃ τὰς βάσεις ὀργανωμένης Πολιτείας, διότι ἐξ αὐτοῦ κατὰ βάσιν θὰ ἀποτελῶνται οἱ νόμοι τῆς. Καὶ οἱ νόμοι τῆς θὰ εἶναι ἀπήχησις τῶν ἠθῶν τούτων.

Πρέπει ἐπομένως ὁ παῖς νὰ λαμβάνη ἀπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ οἴκου καλὰς, ἀρίστας συνηθείας, αἱ ὁποῖαι θὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν αὐτοῦ καὶ τοῦ συνόλου. Διότι τὸ πνεῦμα ἔχει τὰς συνηθείας τοῦ ὅπως καὶ τὸ σῶμα καὶ συμφῶνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἡμετέρου ὀργανισμοῦ αἱ πνευματικαὶ συνηθείαι εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὰς σωματικὰς. Διὰ τοῦτο «ἡ συνήθεια, ἡ ὁποία, χρησιμεύει διὰ νὰ κανονίξῃ τὸ πνεῦμα, δύναται νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν κρίσιν εἰς ἀγαθὰς ἐνεργείας κατὰ τὸν De Gerando. Διότι συνήθεια εἶναι ἡ διάθεσις μας νὰ κάνωμεν ὀρισμένας πράξεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν συχνὰ ἐπαναλάβει. Καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχομεν κάμει, εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνωμεν. Διότι τοῦτο εἶναι μία πτυχή σχηματισμένη τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξαλείψωμεν». Διὰ τοῦτο «ἡ συνήθεια παράγει ἐν ἡμῖν, σταθεράς καὶ μονίμους διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἕνα νέον τρόπον ὑπάρξεως», ὅστις ἐδημιούργησε «δευτέραν φύσιν» ἐν ἡμῖν, τὸν χαρακτηῖρα.

Αἱ πρῶται λοιπὸν μαθήσεις, οὔσαι μηχανικαὶ ἀπομιμήσεις, πρέπει νὰ εἶναι ἀπήχησις σκοπίμως ὑποβαλλομένων ὑγιῶν ἀρχῶν εἰς τὸν παῖδα, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε ταύτας ὑπὸ τύπον παιγνιδίων ἢ ὠραίων καὶ ἠθοπλαστικῶν μύθων, ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ αὐτῶν μορφῇ.

Ὁ Πλάτων δὲν εἶχε ἄδικον συνιστῶν ὡς πρῶτον τρόπον μαθήσεως τὴν ἐξ ἔθους καὶ μιμήσεως γνῶσιν. Διότι ὅπως καὶ ὁ Ἄριστοτέλης λέγει: «Καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρῶτας (ὁ παῖς) καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας». ¹ Διότι κατὰ τὸ βαθύτερον πνεῦμα καὶ τὴν μάλλον αὐστηρὰν παρατήρησιν ἡ μίμησις εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἐκπλήξεως, τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Ἡ δὲ ἐρευνα ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀπορίαν καὶ ἐκπληξιν. Διότι «μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν» οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη». ²

³ Ὡστε τὸ «διότι» τοῦ Ἄριστοτέλους εἶναι μὲν ἡ ἔμφυτος

¹) Πλάτ. Νόμ. 792e.

²) Ἄριστ. Μεταφ. Α.

³) Πλάτ. Θεαίτ. 155 d. Ἄντερ. 134.

πνευματική τάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ὁμως διὰ νὰ ἀναπτυχθῆ, ἀπαιτεῖ δεξιούς γονεῖς καὶ παιδαγωγούς, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ δώσουν τὰς πρώτας ὀρθὰς καὶ ἀναμφισβητήτους διαλύσεις τῶν ἀποριῶν.

Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐξηγεῖται διατὶ «ἐὰν κανεῖς ὠνόμαζε τὸ ἦθος ἔθος καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ἠθικὰς δὲν θὰ ἔσφαλλεν». Διότι «αἱ μιμήσεις ἐὰν ἀρχίσουν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας καὶ συνεχισθοῦν ἐπὶ πολὺ, καταλήγουν εἰς συνηθείας καὶ φυσικὰς ἀρετὰς ὡς πρὸς τὸ σῶμα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα», ¹ στοιχεῖα συναποτελοῦντα τὴν ἰσορροπικότητα. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρατηροῦμεν Δωρικὴν ἐπίδρασιν. Διότι πρὸς τῇ σκληραγωγῆσει τῶν παιδίων «αἱ τρὶ φοὶ ἐφρόντιζον νὰ κάμουν αὐτὰ νὰ μὴ ἐκπλήττωνται, νὰ μὴ φοβῶνται εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν ἐρημίαν, νὰ μὴ συνηθίζουσι εἰς ἀπρεπεῖς δυστροπίας καὶ κλαυμούς» ² θηλυπρεπεῖς. Παραλλήλως ὁ Σπαρτιάτης νομοθέτης «διέταξε τὰ παιδιά νὰ μὴ δοκιμάζουσι πολὺ μεγάλας ἀπολαύσεις»... διὰ νὰ δύνανται βραδύτερον ὡς πολῖται νὰ ἀνθίστανται κατὰ πάσης ἀπολαύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνῶ παραδέχεται ὅτι ἡ βρεφικὴ ἡλικία καὶ ζωὴ εἶναι παρεμφερῆς πρὸς τὴν ἀδράνειαν τῶν δένδρων λέγει ὅτι πρέπει νὰ συνηθίζωμεν τὰ παιδιά «εὐθύς εἰς τὰ ψύχη, διότι τοῦτο εἶναι συντελεστικώτατον καὶ πρὸς ἀπόκτησιν ὑγείας καὶ πρὸς πολεμικὴν μας κατάρτισιν». ³ Ὡς βλέπομεν ἡ πρόνοια αὕτη δεικνύει ὅτι ἡ πρώτη ἀγωγή, ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὑγείας καὶ γένεσιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ χαρακτήρος, ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς δημιουργίαν ἀκμαίων καὶ μὴ ἐπιρρεπῶν εἰς ἀσθενείας ὀργανισμῶν λέγει ὅτι «συμφέρει εὐθύς καὶ πρὸς τὰ ψύχη συνεθίζειν ἐκ μικρῶν παιδίων τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς ὑγείαν καὶ πρὸς πολεμικὰς πράξεις εὐχρηστότατον», ⁴ ἐνῶ ἐξ ὅσων ἐν συνεχείᾳ λέγει ἀφίνει κάλλιστα νὰ διαγραφῆ ἡ γνώμη του, ὅτι καθ' ὅλην τὴν βρεφικὴν, παιδικὴν καὶ νεανικὴν ἡλικίαν πρέπει νὰ γίνεται ἄσκησις εὐψυχίας παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας μαθήσεις. Ὁ Jos. Tissot λέγει: «Ἡ ἀγωγή μας ἀρχίζει μὲ τὴν ζωὴν καὶ δὲν τελειώνει παρὰ μετὰ τὸν θάνατον.

Ἡ πατρικὴ μέριμνα πρέπει μάλιστα νὰ προηγηθῆ τῆς γεννήσεως τῶν τέκνων ἐὰν θέλη τὸ μέλλον ἔργον τῆς εἰ-

¹) Πλάτ. Πολιτ. Γ. VIII.

²) Πλουτ. Παραλ. Βίοι Λυκ. 16.

³) Ἀριστ. Πολιτ. VII. Z.

⁴) Ἀριστ. Πολιτ. I VII-12.

ναι έξ. Ίσου πλήρες ώς και δυνατόν». ¹ Τό ἴδιον λέγει και ὁ περίφημος Bernardin de Saint Pierre, ὑποστηρίζων ὅτι ἡ «ἀγωγή ἀρχίζει συγχρόνως μέ τήν γέννησιν. Τά πρῶτα συναισθήματα τῆς ἀγάπης και τοῦ μίσους σχηματίζονται ἀπό τά πρῶτα συναισθήματα τῆς ἡδονῆς και τῆς λύπης. Ὁ δέ Daniel Stern λέγει ὅτι «εἰς τό παιδίον ἡ φύσις ὑπνώττει και ὅτι κάνει ἕν ὠραῖον ὄνειρον» και ἕν καταφανεῖ ἀγανακτήσει διά τήν ἀνθρωπίνην σκληρότητα πρὸς τό παιδίον λέγει «Σκληροί τό ἀφυπνίζετε ἀφηνιδίως προώρως. Τί εἶναι λοιπόν τό ἐπεῖγον; Φοβεῖσθε ὅτι ὁ χρόνος δέν τό ἐπαρκεῖ νά ὑποφέρῃ;»

Ὁ Rousseau ὁμιλῶν λέγει σχετικῶς: «Τό ἐπαναλαμβάνω ἡ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει ἀπό τῆς γεννήσεώς του. Πρίν ὁμιλήσει πρίν ἐννοήσει ἔχει ἤδη διδαχθῆ. Πρέπει συγχρόνως νά συνηθίζουν εἰς τό σκότος ἐνωρίς. Ἡ μόνη συνήθεια τήν ὁποῖαν ὀφείλομεν νά ἀφίσωμεν εἰς τό παιδίον νά λάβῃ εἶναι νά μὴ συμβάλωμεν εἰς οὐδεμίαν κακὴν τοιαύτην....» ² και ἀλλαχοῦ τονίζει: «Γεννώμεθα ἱκανοί νά μάθωμεν ἀλλά μὴ μαθόντες τίποτε δέν γνωρίζομεν. Ἡ φύσις ἐξεπίτηδες κατέστησε τό σῶμά μας ἀδύνατον, ἵνα ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ του διαγνώσῃ τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅλην τήν ὄψιν τῆς ζωῆς, ἄλλως ὁ ἄνθρωπος θά ἔμενε τέλειος ἡλίθιος, αὐτόματον, ἄγαλμα ἀκίνητον και σχεδόν ἀνάισθητον.» ³

Συνιστᾷ ἐπίσης τόν καθαρὸν ἀέρα λέγων «ὅτι τά παιδιά παραδιδόμενα εἰς τροφούς πρέπει νά φέρωνται εἰς ἐξοχὰς συνοδευόμενα και ὑπὸ παιδαγωγῶν... πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ ὀργανισμοῦ των...». ⁴ «Μετά δέ τήν γέννησιν τό παιδί πρέπει νά συνηθίζεται εἰς τήν χρῆσιν ὕδατος, ἀρχικῶς μὲν χλιαροῦ μέχρις ὅτου σὺν τῷ χρόνῳ γίνεῖ ψυχρότερον... Κατόπιν, διά νά συνηθισθῇ ὁ ὀργανισμὸς του εἰς τὰς μεταπτώσεις, πρέπει νά ἀρχίσῃ νά χρησιμοποιῆ ὕδωρ θερμότατον και μετά ταῦτα ψυχρότατον». ⁵ «Ὅτε κεφαλόδεσμοι, οὔτε λωρία, οὔτε σπάργανα. Ἐσώρουχα εὐρύχωρα ἐλαφρά. Τό λίκνον εὐρύτατον. Ὅταν δέ τό σῶμα τοῦ παιδὸς ἀρχίσῃ νά ἰσχυροποιηθῆ ἀφίσατέ το νά ἔρπῃ». ⁶

Ἐν γένει οἱ γονεῖς πρέπει εἰς τήν φυσικὴν ἀγωγήν νά ἀκολουθοῦν τήν συμπεριφορὰν τῆς φύσεως πρὸς τήν ζωὴν και τόν ὀργανισμόν «τόν ὁποῖον ἐξασκεῖ συνεχῶς. Σκληρύνει τόν χαρακτηρὰ των μέ δοκιμασίας παντός εἴδους. Ἡ πείρα μᾶς δι-

¹) S' education p, 69 J-I. Sarcher paris s-a.

²) Emile Tom. A. σελ. 63-65.

³) Rousseau. Emile Tom. I Pag 61.

⁴) Emile Tom. 57.

⁵) Αὐτόθι 58.

⁶) » 59-61.

δάσκει ὅτι ἀποθνήσκει πολὺ εὐκολώτερον τὸ παιδίον τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη λεπτοφυῶς κ.λ.π.»¹

Ὁ Πεσταλότσι ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν πρώτων γνώσεων ὁμιλῶν, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰς μητέρας, «αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν δι' αὐτὸν τὸ ἰδεῶδες τοῦ παιδαγωγοῦ... καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπελόγιζε διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ λαοῦ»,² παραδέχεται μετὰ τοῦ διδασκάλου τοῦ ὅτι αἱ πρώται γνώσεις εἶναι ἐπιρροαὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ψυχικοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ βρέφους, εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται ἡ φύσις, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἀπολαύσῃ. Καθ' ἑκάστην ἀποκτιᾷ γνώσεις. Καὶ ἡ νέα ἡμέρα εἶναι καλυτέρα τῆς παλαιᾶς.»³

Διεξοδικώτερος ἐπὶ τῆς προσφορᾶς τῶν πρώτων γνώσεων καὶ τοῦ τρόπου τῆς προσλήψεως αὐτῶν εἶναι ὁ Spenser, ὅστις λέγει ὅτι «ἡ παροχὴ τῶν πρώτων γνώσεων πρέπει νὰ γίνεται ὑπὸ τῆς μητρὸς διὰ τρόπον, προκαλοῦντος τὴν ἀνάγκην τῆς διαλύσεως τῶν ἀποριῶν τοῦ παιδός· ἡ ὕλη κατ' ἄρχάς πρέπει νὰ εἶναι ἀπλῆ· ποτὲ δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν εἰς τὸν παῖδα αὐθαίρετως καὶ ἄνευ προκλήσεως ἐνδιαφέροντος κάτι».⁴

«Αἱ πρώται ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ὁ νοῦς δύναται νὰ δεχθῆ εἶναι τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα, τὰ γεννώμενα ἐκ τῆς ἀντιστάσεως, ἢν αἰσθανόμεθα ἀπτόμενοι τῶν ἀντικειμένων, ἐκ τοῦ φωτός, τοῦ ἤχου κ.λ.π. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἰδέα τοῦ σχήματος πρὶν ὁ νοῦς ἐξοικειωθῆ πρὸς τὸ φῶς, πρὸς τοὺς διαφόρους αὐτοῦ βαθμούς... Ἐκάστη τοῦ ἀνθρώπου δύναμις εἶναι μᾶλλον ἐπιδέκτικὴ ζωηρῶν ἐντυπώσεων κατὰ τὸν χρόνον τῆς αὐθορμήτου ἐνεργείας ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίοδον. Ἡ δὲ ἀκριβὴς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον μάθησις ἐξυπηρετεῖ καὶ εὐοδοῖ τὴν μέλλουσαν γνώσιν, κερδιζομένου οὕτω χρόνου».⁵ Εἰς τοὺς γονεῖς ἐπιβάλλεται πρωτίστως ἡ ἀνάπτυξις τῶν αἰσθήσεων. Διότι ἄνευ αὐτῆς «τὴν ὅλην ἀγωγὴν χαρακτηρίζει νωθρότης καὶ ἀποριστία, ἀνικανότης, αἰτινες ἀποβαίνουν ἀνίατοι. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν αἰσθήσεων γεννᾷ τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ διατὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ γνώσις.»

92. Ἀγωγή ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ ἕκτου ἔτους τῆς ἡλικίας

Ὅλαι ὡς γνωστὸν αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ Πολιτεῖαι ἀφίνον τὴν φροντίδα τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν οἰκογένειαν, διὰ τὸν χρό-

¹) J. Rousseau Emile Τόμ. I. P. 59.

²) Hisf, Pestal. Pag. 58.

³) Αὐτόθι 304.

⁴) Spenser. Ἀγωγή 126 μετάφ. Ἀθήναι 1931.

⁵) » » 121-123 » » »